

K LIKU DESETEGA BRATA OD LEVSTIKA DO CANKARJA

Potem ko je leta 1863 izhajal spis Frana Levstika *Deseti brat*, je leta 1866 izšel Jurčičev roman enakega naslova. V enem in drugem delu se naslovni lik zgolj izdaja za desetega brata, tako da se zdi pravi deseti brat šele tisti, ki je dal naslov pesmi Antona Hribarja iz leta 1889. Hribarjeva pesem pa je izšla neposredno po skrivnostni smrti cesarjice Rudolfa, zato je nastop rešnega strica v sklepu pesmi lahko tudi prisposoda težav v cesarski rodovini. V tem smislu je berljiva tudi družinska povest *Vaški pohajač* Frana Jakliča iz leta 1893 in družbena povest *Hlapec Jernej in njegova pravica* Ivana Cankarja iz leta 1907.

desetništvo, simbolika števil, habsburška monarhija, F. Levstik, *Deseti brat*, Ivan Cankar, *Hlapec Jernej*, F. Jaklič, *Vaški pohajač*

After Fran Levstik's essay *Deseti brat* had been published in installments in 1863, Jurčič's novel with the same title was published in 1866. In both works the title character only pretends to be the tenth brother, but the real tenth brother seems to be the one from the title of Anton Hribar's poem of 1889. The poem was published shortly after the mysterious death of the prince Rudolf, therefore the appearance of the uncle the savior in the conclusion of the poem could be a metaphor for the difficulties in the imperial family. The same way one could read the family short story *Vaški pohajač* by Fran Jaklič of 1893 and the social short story *Hlapec Jernej in njegova pravica* by Ivan Cankar of 1907.

the Tenth-Brother Syndrome, symbolism of numbers, Habsburg Empire, F. Levstik, *Deseti brat*, Ivan Cankar, *Hlapec Jernej*, F. Jaklič, *Vaški pohajač*

Ko je Anton Janežič leta 1858 začel izdajati leposlovni mesečnik *Slovenski glasnik*, razpisavši nagrade za najboljši narodopisni ali krajepisni sestavek, je gmotno pobujeni Fran Levstik že za prvih pet števil prispeval svoj potopis pod naslovom *Popotovanje iz Litije do Čateža* (Levstik 1978: 71 in 72). Vanj je ob orisu dolenske pokrajine in njenega človeka vključil tudi napotke za pisanje domačega leposlovja, predvsem dramatike in proze (Mahnič 1958/1959: 93). V zvezi s prozo je priporočil, naj bi imel v morebitnem domačem romanu osrednjo vlogo veljaven domačin, pridružile pa naj bi se mu manj pomenljive osebe vse do rokovnjačev in desetih bratov (Kocijan 1979/1980: 39).

Nato je leta 1863 Levstik sam začel objavljati spis *Deseti brat*, Jurij Zlatorepec pa je v njem predstavljal izgubljenega, izredno nadarjenega izobraženca, ki mu razmere in lastni nemir niso dopustili, da bi našel ustrezno mesto v življenju. Levstiku je bil ljudski lik desetega brata zgolj krinka za izrazitev protesta nad lastnim položajem (Levstik 1954: 507). Njegov nedokončani spis je skupaj z napotki za pisanje domačega leposlovja, izraženimi v predhodnem potopisu, postal poglobljena pobuda za nastanek prvega slovenskega romana, ki ga je leta 1866 napisal mladi pisatelj Josip Jurčič (Jurčič 1977: 161).

Če je Levstik vnesel v lik Jurija Zlatorepca, ki se izdaja za desetega brata, del samega sebe, je bil Jurčičev vnos v like, ki nastopajo v romanu z naslovom *Deseti brat*, bolj zapleten. Jurčiču ustrezajoči Lovre Kvas se namreč kot domači učitelj zaljubi v grajsko gospodično Manico in s tem zaplete v trikotnik z ljubosumnim Marijanom (Kmecl 1994: 179), sinom skrivnostnega Petra Piškava s sosednega gradu. Podobno skrivnosten je tudi deseti brat Martinek Spak, ključna oseba za razplet romana. Lovre Kvas naleti na desetega brata že v I. poglavju, pisatelj pa opredeli lik desetega brata v II. poglavju takole (Jurčič 1977: 12):

Koliko časa že ni bilo slišati o desetem bratu! V poprejšnjih časih se je pa še vendar včasih naletel, ki je, rojen deseti sin iz matere, s čudovitimi lastnostmi in zmožnostmi obdarovan, po Božji namembi preganjan, od hiše do hiše po širokem svetu hodil, za srečo povedoval, zaklade pokazoval, pesmi pel in pravljice pravil kakor nihče drug. Ljudje so ga častili, radi videli in mu dali živeti in spati. Pač pride v kako hribsko dolino še zdaj sem ter tja kak raztrgan in umazan peripatetikar, ki mu robato po domače pravimo berač, ki se izdaja za desetega brata; toda svet je postal neveren, manj gostoljuben ko nekdanj in tudi današnji deseti bratje niso tisti ko nekdanj, malo vedo, in kakor očetje trdijo, »niso drugega ko goljufje«. Ta čudna prikazen, namreč pomanjkanje pravih desetih bratov, da se samo tako razlagati, da slovenske žene niso več take, da bi zavrstjo po letih deset sinov rodile.

Potem ko je v III. poglavju tudi Maničin stric Dolef imenovan za drugega desetega brata (Gregorič 1959/1960: 20 in 21), v X. poglavju Manica in v XI. poglavju Lovre izrazita dvom, da je Martinek res deseti brat. Sledi bežni četverkotnik med Marijanom in Manico ter Lovretom z Maričko v osrednjem, XIII. poglavju (Rob 1994: 9) nasproti stalnemu četverkotniku med Lovretom in Manico ter Marijanom z Maričko v zadnjem, XXV. poglavju romana (Kmecl 1977: 52). Vmes v XVIII. poglavju Martinek Lovretu sam razkrije, da sta si celo bratranca.

Jurčič se je skratka približal domnevnemu desetemu bratu tako, da Lovre Kvas spozna, da je nečak Petra Kavesa, očeta dveh polbratov – Martinka Spaka in Marijana Piškava, s tem pa se ljubezenski trikotnik med Manico, Marijanom in Lovretom ob Maničinem stricu Dolfu prevesi v družinski trikotnik med Petrom, Marijanom in Martinkom ob Petrovem nečaku Lovretu (Kos 1997: 183). Maničin stric Dolef sicer spominja na Jurija Zlatorepca v Levstikovem spisu (Kos 1998: 135 in 155), zato pomeni Jurčičev roman soočenje dveh stopenj približevanja ljudskemu

liku desetega brata. V tem smislu je Jurčičeva opredelitev iz leta 1866 blizu opredelitvi lika desetega brata v *Črticah iz duševnega žitka štajerskih Slovencev* Josipa Pajka iz leta 1884 (Kropej 2001: 152):

Če mati rodi po vrsti deset sinov, nobene hčere vmes, je deseti brat brez prave pameti in uide od doma. Če bi mu kje še tako dobro stregli, ne ostal bi, ampak dalej bi ga gnalo. Če bi kdo desetemu bratu Božjega daru ne dal, bi storil velik greh. Dobro se spomnim, da je takov deseti brat k nam domu zahajal in nekako čudno prste verižil. S kazalcem je srednji daljši prst lovil in ga nazaj usločeval, in sicer na obeh rokah obenem. Polagoma ni nikdar hodil, vedno je le bežal.

Istoveten ljudskemu liku pa je videti deseti brat v istoimenski pesmi Antona Hribarja iz leta 1889, domnevno posneti po povedki iz Dobropolja na Dolenjskem (Kropej 2001: 156 in 157). Tokrat gre za desetega brata, ki mora pri sedmih letih zapustiti hišo svojih staršev in nato po šestkrat sedmih letih zamažati vrata devetih domov svojih bratov, dokler iz zadnje hiše, ki jo v požaru zajame ogenj, ne reši svojega nečaka. Hribarjeva pesem *Deseti brat* se glasi takole:

Leži ravno polje, leži,
Kraj njega kočja mi stoji;
V njej stariši stanujejo,
Devet sinov vzgojujejo;
Devet jih je, še vsi živi,
Deseti zdaj se jim rodi.
Ta ima komaj sedem let,
Že mora iti v daljni svet:
Solzan koraka čez polje,
Ostali se za njim solze.

Ko šestkrat sedem let mini,
Kraj polja hiš devet stoji.–
Po zemlji se prostira mrak,
Berač namerja v vas korak;
Strmeč obstane pred vasjo
In gleda in maje z glavo.
Pa pride mimo kmet s polja,
In brž berač popraša ga:
»Tako vas prašam, to vam dem,
Kaj toli hiš je v kraju tem?«
In mož mu pravi, govori:
»Glej, bratov tu devet živi;
Dovolj imajo vsi blaga,
Dovolj sinov, dovolj hčera;
Devet jih je obdaril Bog,
Deseti se potika krog,

Zato ker je deseti bil,
Ko starišem se je rodil!«

Berač pred prvo hišo gre
In prosi, naj ga prenoče;
Pa gospodar mu govori,
Da ima sam dovolj ljudi.
Berač pred drugo hišo gre
In prosi, naj ga prenoče;
Pa gospodar mu brž veli,
Da ne, ker zetje so prišli.
Berač popraša še drugod,
Pa kaj velijo mu povsod?
Naj dalje do soseda gre,
Morda ga ondu prenoče.–

Neskrben sen objema vas,
V temo berač ječi na glas,
Pod milim nebom sam leži,
Nebeškim zvezdam govori:
»Oj zvezde, ali kterikrat
Prenočil ni še brata brat?
Nocoj pri svojcih sem doma,
A nihče brata ne pozna;
In kadar grem na daljno pot,
Nihče ne de: Ostani tod!
Oj zvezde, ali kterikrat
Tako sprejel je brata brat?«
Pa zvezdice nato molče,
Migljajo le in se bleste.
Berač še toži, še ječi,
Pa sen ga zmaga in zaspi ...

Iz dalje plove črn oblak,
Razrašča se in širi v zrak
In zdaj nad vas priplul je že –
Gorje ti, mirna vas, gorje!
Glej, blisek švigne, zagrmí,
V plamenu hipno vas stoji.
Nastane vrišč in krik in hrup
In jok in stok, povsod obup.
Čuj, že zbobneva tram na tram
In že zgrmeva hram na hram,
Pomoči ni, rešitve ni,

Le ena hiša še stoji;
Ob njej se vije dim plamteč
In ogenj šviga v njem rudeč,
Pred njo pa mati se ihti:
»Rešite speče dete mi!«

Ko blisek skoči v dim nekdo,
Prinese dete ven živo
In materi ga da v roke,
Pa govori besede te:
»Le pomni, pomni, mali moj,
Desetnik je rešitelj tvoj;
Ni oče tvoj me v hišo vzel,
Izgnani stric sem te otel.«

Izrekši to, izgine v noč,
Ljudje strme, za tujcem zroč.
In selo spet postavijo,
»Družinska vas« mu pravijo;
A nikdar več se od takrat
Povrnil ni deseti brat.

Vendar je pozornosti vredno (Hribar 1889: 53), da je pesem izšla v *Domu in svetu* neposredno po skrivnostni smrti cesariča Rudolfa (Szuman 1992: 44), porojenega 4x7-letnemu cesarju Francu Jožefu in 3x7-letni cesarici Elizabeti leta 1858, zato utegne biti 7x7-letni deseti brat tudi pesemski namig na vsoto starosti tako 28-letnega cesarja in 21-letne cesarice ob cesaričevem rojstvu leta 1858 (Gonda, Niederhauser 1978: 403 in 406) kakor 31-letnega cesariča in 18-letne ljubice Marije Vetsera ob skupni smrti leta 1889 (Gonda, Niederhauser 1978: 424 in 428). Ker je imel cesariča Rudolfa nadomestiti bratranec Franc Ferdinand, je Družinska vas, ki se obnovi na pogorišču, spet lahko prispodoba Avstrije oziroma Avstro-Ogrske kot Družinskega cesarstva.

Zgodovina pa je pokazala, da je cesariča Rudolfa ali po naše Slavnega volka pravzaprav nadomestil leta 1889 rojeni vodja Adolf ali po naše Žlahtni volk (Keber 1996: 90 in 417), ki je z napadom na Poljsko leta 1939 ter napadom na Sovjetsko zvezo leta 1941 zanetil drugo svetovno vojno. Le da leta 1893, ko bi 7x7-letni deseti brat dal tudi srednjo vrednost med 5x7-letnim Rudolfom in 9x7-letnim Francem Jožefom, tega še ni vedel Fran Jaklič, objavljaljoč v *Domu in svetu* povest Vaški pohajač. V povesti gre za lik napol norega Jeroma Hlebca, ki mu je izgovorjen le kot v očetovi hiši. Na prigovarjanje krčmarja Čamplja poskusi oporoko ovreči, z izgubljenostjo tožbo zoper brata pa izgubi še zaročenko, zato zažge vas in kmetje ga pobijejo do smrti. Pomenljiva je tu postavitev povesti trideset let nazaj v leto 1863 (Jaklič 1893: 163), ko se je rodil Rudolfov bratranec Franc Ferdinand (Gonda,

Niederhauser 1978: 343), čigaver smrt v Bosni leta 1914 je pred drugo ravno sprožila prvo svetovno vojno.

In leta 1907, ko bi se 7x7-letni deseti brat v starosti naposled izenačil s cesaričem Rudolfom, je Ivan Cankar napisal *Vaškemu pohajaču* nekoliko podobno povest *Hlapec Jernej in njegova pravica* (Jaklič 1994: 166), tako da je spor v okviru družine oziroma rodovine postal spor v okviru družbe oziroma sodržavja. Štirideset let Jernejevega hlapčevanja je tokrat dvojni namig na leto 1867, ko je pod streli padel 35-letni brat Franca Jožefa mehiški cesar Maksimiljan, Slovenci in Slovani pa so bili razdeljeni na tiste v Avstriji in tiste na Ogrskem (Gonda, Niederhauser 1978: 281). Razdelitev je posredno protistavljena poslanstvu svetih bratov Konstantina in Metodija med panonskimi in moravskimi Slovani leta 863 glede na to, kako se osemnajst poglavij Cankarjeve povesti sklada z osemnajstimi poglavji staroslovanškega Žitja Konstantinovega oziroma Panonske legende (Nartnik 1997: 89). Pomenljiva je nadalje zveza z ljudskim likom desetega brata glede na to, kako se hlapec Jernej v IV. poglavju povesti odzove na študentovo začudenje (Nartnik 1983: 366):

Jernej je upognil hrbet globoko, nagubančil je čelo in je položil kazalec na kazalec, da bi natanko razložil in razkazal.

Tako je namreč! Prišel sem pred štiridesetimi leti – od kod? Iz Resja, se mi zdi – iz Resja sem prišel! Preveč nas je bilo, pa sem se napotil: dolgo je že, tudi ne sanja se mi nikoli več, ne o materi ne o bratih; in če bi nama zdajle prišli naproti, bi jih ne pozdravil ... Glej, in sem prišel in sem ustvaril tisti dom – tja poglej, tja pod klanec!

Ljudski lik desetega brata se sicer veže zlasti z ljudsko legendo Sveti Jernej, nakazujočo razvoj svetega Bartolomeja skoz Bratolomeja in Braterneja v brata Jerneja. Legenda se glasi in deli takole:

Svet Jernej po svetu hodi
Pa na rami kožo nosi:
O moj Bog, o moj Bog,
Ljubi sveti Jernej!
On mi gre h eni županji
Pa jo prosi malo masla,
Da si rane bo namazal.
»Saj ga ne bi tebi dala,
Ko b na vedra ga imala.«
O moj Bog, o moj Bog,
Ljubi sveti Jernej!
On gre h eni vdovici
Pa jo prosi malo masla,
Da si rane bo namazal.
»Saj bi ti ga rada dala,
Ko bi sama ga imala.«

Hitro tekla je v hlevec,
Kravico tam podojila
Pa je masla naredila,
Ga Jerneju podelila.
O moj Bog, o moj Bog,
Ljubi sveti Jernej!

Jernej gre nazaj h županji
Pa jo prosi malo masla,
Da si rane bo namazal.
»Saj ga ne bi tebi dala,
Ko bi se mi hiša vžgala!«
Svet Jernej od hiše gre,
Hiša pa že zagori.
»O pomagaj mi, moj Bog,
Ljubi sveti Jernej!«
»Naj pomaga maslo zdaj,
Ki na vedra ga imaš!«
»Če se že ne vsmiliš mene,
Vsmil se te neumne žvince,
K notri v ognju zmukuje!
Če se že ne vsmiliš žvince,
Vsmil se čez te otročiče,
K notri v ognju vpijejo,
Tebe, Jernej, kličejo!«
Svet Jernej se krog oberne,
Čez ogenj svet križ stori
Pa ogenj tako pogasi,
Ko da nikoli ne gori.

Dvodelnost te legende je postavljena v eno samo vas podobno kakor v Hribarjevi pesmi, prostor povesti pa ni več Družinska vas, ampak sta *Dom in svet* (Hladnik 1990: 54 in 112). Jernejevemu iskanju pravice doma sledi Jernejevo iskanje pravice po svetu. Glede na simbolno vzporedje črne smrti, ki nosi koso na rami na začetku I. poglavja in prve polovice povesti, s hlapcem Jernejem, ki nosi culo na rami na začetku X. poglavja in druge polovice povesti, se tudi Jernejev dvogovor z brezdomnim študentom v odprtem prostoru IV. in IX. poglavja vidno protistavlja njegovemu dvogovoru z zaprtim potepuhom v XIII. poglavju in njegovemu samogovoru s črnimi pogrebci v XVIII. poglavju povesti tako, da zaporedje števil I – IV – IX na eni ter števil X – XIII – XVIII na drugi strani nikakor ni naključno v svojem oblikovanju naslednjega paraboličnega vzporedja (Nartnik 1983: 367):

$$\begin{array}{ll} \text{I} = 1^2 & \text{X} = 1^2 + 3^2 \\ \text{II} & \text{XI} \end{array}$$

III	XII
IV = 2 ²	XIII = 2 ² + 3 ²
V	XIV
VI	XV
VII	XVI
VIII	XVII
IX = 3 ²	XVIII = 3 ² + 3 ²

V vzporedno-zaporednem izpostavljanju števil se skriva osnovni obrazec za parabolo druge stopnje $y = ax^2$. Cankarjeva povest pa se tedaj razkriva za parabolo tako po vsebini kakor po obliki oziroma gradnji. Pri tem se naposled pokaže, da se je Cankar ob cesarjevem nečaku Francu Ferdinandu moral poigrati še s sedemletji cesarja Franca Jožefa, cesarice Elizabete in cesariča Rudolfa takole:

1830	
1837	= 1 ² × 7
1844	
1851	
1858	= 2 ² × 7
1865	
1872	
1879	
1886	
1893	= 3 ² × 7

Viri in literatura

- Imre GONDA, Emil NIEDERHAUSER, 1978: *Die Habsburger*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Jože GREGORIČ, 1959/1960: Opombe k Jurčiču II in III. *Jezik in slovstvo* 5/1. 18–22.
- Miran HLADNIK, 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Anton HRIBAR, 1889: Deseti brat. *Dom in svet* 2/3. 53 in 54.
- Fran JAKLIČ, 1994: *Peklena svoboda*. Spremnno besedo napisal Miran Hladnik. Ljubljana: Mihelač.
- Fran JAKLIČ, 1893: Vaški pohajlač. Spisal Podgoričan. *Dom in svet* 6/4–7. 163–173, 213–221, 251–262 in 307–312.
- Josip JURČIČ, 1977: *Deseti brat*. Uredil in spremno besedo napisal Boris Paternu. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Janez KEBER, 1996: *Leksikon imen. Izvor imen na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba.
- Matjaž KMECL, 1977: Začetki slovenskega romana. 13. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. *Zbornik predavanj*. Ur. F. Jakopin. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 47–58.

- Matjaž KMECL, 1994: Josip Jurčič, slovenski pisatelj (1844–1881). *30. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. M. Orožen. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 175–184.
- Gregor KOČIAN, 1979/1980: Levstikov literarni program in mladi Jurčič. *Jezik in slovstvo* 25/2. 37–44.
- Janko KOS, 1997: *Književnost. Učbenik literarne zgodovine in teorije*. Maribor: Založba Obzorja.
- Janko KOS, 1998: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Monika KROPEJ, 2001: Desetništvo v ljudskem izročilu. *Traditiones* 30/1. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 151–168.
- Fran LEVSTIK, 1954: *Zbrano delo IV*. Uredil in z opombami opremil Anton Slodnjak. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Fran LEVSTIK, 1978: *Martin Krpan z Vrha – Popotovanje od Litije do Čateža*. Uredil Blaž Tomaževič. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Joža MAHNIČ, 1958/1959: Krpan in Popotovanje v Kondorju. *Jezik in slovstvo* 4/3. 93.
- Vlado NARTNIK, 1983: Spremni deli besedila v Cankarjevem Hlapcu Jerneju. *Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu) 1 (Obdobja 4/1)*. Ur. F. Zadravec. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 363–368.
- 1997: Od lika desetega brata do lika hlapca Jerneja. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije 7. Stodvajsetletnica Ivana Cankarja in Dragotina Ketteja*. Ur. Z. Jan. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 86–93.
- Ivan ROB, 1994: *Deseti brat*. Uvod, opombe in lektura: Andrijan Lah. Ljubljana: Rokus.
- Leszek SZUMAN, 1992: *Tajemnice astrologii*. Warszawa: Wydawnictwo Zodiak.